

Türkan Kərimova*

PATENT VƏ SUI GENERIS SİSTEMLƏRİ ÇƏRÇİVƏSİNDƏ BITKİ MÜXTƏLİFLİYİNİN HÜQUQİ MÜHAFİZƏSİ

Annotasiya

Bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsi əqli mülkiyyət hüququnun predmetinə sonralar daxil olsa da, müasir dövrdə iqtisadiyyatı kənd təsərrüfatından asılı olan dövlətlərin xüsusilə diqqət yetirdiyi sahələrdən birinə çevrilmişdir. Bu xüsusda, dövlətlər bir tərəfdən bitki müxtəlifliyinin qorunub saxlanması, digər tərəfdən isə yeni bitki növlərinin hüquqi mühafizəsinə dair tədbirlər görürlər. Müstəqillik əldə etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası da bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsinin müxtəlif aspektlərinə dair qanunlar qəbul etmiş, bir sıra beynəlxalq konvensiyalara üzv olmuşdur. Bu konvensiyalara "Yeni bitki sortlarının mühafizəsi haqqında" (UPOV), Birləşmiş Millətlər Təşkilatının "Bioloji müxtəliflik haqqında", eləcə də "Bitki mühafizəsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiyalar aiddir. Bununla belə, sui generis tənzimləmə tələb edən bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsi Azərbaycan əqli mülkiyyət hüquq ədəbiyyatında tədqiq edilməyən sahələrdən biri olaraq qalmaqdadır.

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında bitki müxtəlifliyinin, xüsusilə, seleksiya nailiyyətlərinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizəsi rejiminin effektiv olub-olmaması sualına cavab axtarılacaq, "Yeni bitki sortlarının mühafizəsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiya - UPOV Konvensiyasının sui generis mühafizə modeli tədqiq ediləcəkdir. Həmçinin məqalədə effektiv sui generis sistemi təmin edən məcburi lisenziya, patent barədə məlumatların açıqlanması, üçüncü şəxslərin patentə etiraz etməsi hüququ da araşdırılır. Sonda isə UPOV Konvensiyasının üzvü olan dövlətlərin təcrübəsindən nümunələr verməklə bu sahə üzrə milli qanunvericilikdəki mövcud boşluqlara diqqət çəkilir və onların aradan qaldırılması üçün təkliflər verilir.

Abstract

Although the protection of plant variety was later incorporated in the subject of intellectual property rights, it has become one of the areas that countries whose economy depends on agriculture pay particular attention to in modern times. Thus, states take measures to preserve plant variety while ensuring the legal protection of new plant species. After gaining independence, the Republic of Azerbaijan also adopted laws on various aspects of the legal protection of plant variety, signed and has become a member of numerous international conventions: the International Convention on the Protection of New Plant Varieties (UPOV), the Convention on Biological Diversity of the United Nations, the Convention on Plant Protection. However, the legal protection of plant variety, which requires sui generis regulation, remains one of the unexplored fields in Azerbaijani intellectual property law literature.

In the article, the regime of protection of plant variety, especially selection accomplishments with intellectual property rights in the Republic of Azerbaijan, the sui generis protection model of the International Convention "On the Protection of New Plant Varieties" - UPOV Convention will be studied. The article also examines the compulsory license that provides an effective sui generis system, the disclosure of information about the

---

* Bakı Dövlət Universiteti, Əqli mülkiyyət hüququ magistr ixtisasının 2022-ci il məzunu.

patent, and the right of third parties to challenge the patent. In the end, by giving examples from the experience of UPOV member states, attention is drawn to the existing gaps in the national legislation in this field, and proposals are made to eliminate them.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	43
I. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində bitkilər patentinin obyektini kimi	45
A. Bitki, bitki müxtəlifliyi və seleksiya nailiyyətinin mühafizə rejiminin determinantı	45
B. Genetik modifikasiya olunmuş bitkilər ixtira hesab edilirmi?	47
II. UPOV Konvensiyası: bitki müxtəlifliyinin mühafizəsində <i>sui generis</i> model	50
A. UPOV Konvensiyası: əqli mülkiyyət hüquqlarının inkişafında yeni era	50
B. Effektiv <i>sui generis</i> sistemi nələri ehtiva etməlidir?	52
C. Hüquq pozuntusunu istisna edən hallar: “Fərmerlərin imtiyazları” konsepsiyası	56
III. Patentnin keyfiyyəti	59
A. Patentnin keyfiyyəti konsepsiyasının məzmunu	59
B. Açıqlama tələbi patentnin keyfiyyət elementi kimi	60
IV. Qanunda Konvensiyadan fərqli qaydaların təsbiti	63
Nəticə	64

Giriş

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının 2022-ci il tarixli hesabatına görə qəbul etdiyimiz qidaların 80%-ə qədərini bitkiçilik məhsulları təşkil edir.¹ Bitkilərin davamlı inkişafın əsas indikatorlarından biri kimi qida zəncirində bu cür mühüm paya malik olması bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsini gündəmə gətirir. Azərbaycan Respublikası da (bundan sonra AR) bitki resurslarının mühafizəsini təmin etmək üçün BMT-nin 2015-ci il tarixli davamlı inkişaf Proqramının hədəflərinə uyğun olaraq məqsədlər müəyyən etmişdir. Həmin məqsədlərdən biri də 2030-cu ilədək becərilən bitkilərin və yabanı növlərin genetik müxtəlifliyini qorumaq, beynəlxalq səviyyədə razılaşdırılmaqla genetik resursların, eləcə də bununla bağlı ənənəvi

¹ Food and Agricultural Organization publications catalogue, 114 (2022). Burada bax: <https://www.fao.org/3/cb9264en/cb9264en.pdf> (son baxış 14 may 2022).

biliklərin istifadəsindən yaranan faydanın ədalətli və bərabər şəkildə bölüşdürülməsini təmin etməkdir.²

Bitkilərin hüquqi mühafizəsi bir sıra hüquq münasibətlərinin: mülki, inzibati, eləcə də cinayət hüququnun obyektini təşkil edir. Belə ki, bitkilər mülki hüquqda alqı-satqı münasibətlərinin obyektini olduğu halda, inzibati və cinayət hüququnda qanunla mühafizə edilən obyektlər sırasına daxil edilmişdir. Bitkilərin əqli mülkiyyət hüququ ilə mühafizəsi isə sonralar əqli mülkiyyət hüququ çərçivəsində *sui generis* mühafizə modelinin yaranması sayəsində mümkün olmuşdur.³ Belə ki, sənaye mülkiyyətinin mühafizəsinə dair 1883-cü il tarixli ilk beynəlxalq tənzimləyici vasitə olan Paris Konvensiyasında bitkiçilik məhsulları sənaye mülkiyyətinin bir növü olaraq təsbit edilmişdir. Ümumilikdə, Konvensiya ilə patentlər, faydalı modellər, sənaye nümunələri, əmtəə nişanları, xidmət nişanları, firma adları, mənşə yerinin adları və haqsız rəqabət sənaye mülkiyyətinin mühafizəsi obyektləri sırasına daxil edilmişdir.⁴ Həmçinin Konvensiyada sənaye mülkiyyətinin ən geniş mənada nəinki sənaye və ticarətə, eləcə də kənd təsərrüfatı istehsalı, mədən sənayesi, sənaye, o cümlədən təbii mənşəli məhsullara: çaxır, *dən, tütün yarpağı, meyvələr*, heyvan, faydalı qazıntılar, mineral sular, pivə, *çiçəklər*, una da şamil edilməsi təsbit edilmişdir.⁵ Bitki müxtəlifliyinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizəsinə isə 1961-ci ildə “Yeni bitki sortlarının mühafizəsi haqqında” Konvensiyanın (bundan sonra UPOV Konvensiyası) qəbul edilməsilə başlanılmışdır. Bununla bərabər, Konvensiya ilə eyniadlı Birliyin – UPOV Birliyinin də əsası qoyulmuşdur.⁶

1994-cü ildə qəbul edilmiş Əqli Mülkiyyət Hüquqlarının Ticarətlə Əlaqəli Aspektlərinə dair Saziş (bundan sonra TRIPS Sazişi) isə üzv dövlətlərin üzərinə bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsini təmin etmək vəzifəsi qoymuşdur. AR TRIPS Sazişinin üzvü olmasa da, Paris və UPOV

² Azərbaycan - 2030: Minilliyin İnkişaf Məqsədlərindən Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə Doğru, Azərbaycan Respublikasının “Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyi”nin icrası ilə əlaqədar ilkin addımları haqqında Könüllü Hesabat, 48 (2017).

³ Latin sözü olan “*sui generis*” özünəxas, xüsusi növ mənasını verib, hər hansı instituta, fəaliyyətə və ya münasibətə xüsusi yanaşma tələb edən, dar çərçivədə tənzimləməni həyata keçirən modeldir. Əqli mülkiyyət hüquqları çərçivəsində isə ənənəvi mühafizə formasından (məsələn, patent, müəlliflik hüququ, əmtəə nişanı hüququ və s.) fərqli xüsusi mühafizə forması başa düşülür. Moni Wekesa, What is Sui Generis System of Intellectual Property Protection?, 3 (2006). Burada bax:

https://atpsnet.org/wp-content/uploads/2017/05/technopolicy_brief_series_13.pdf (son baxış 14 may 2022). Lyria Bennett Moses, Sui generis rules, 2 (2009). Burada bax:

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1526023 (son baxış 14 may 2022).

⁴ “Sənaye mülkiyyətinin mühafizəsi haqqında” Paris Konvensiyası, mad. 1.2 (1883).

⁵ Yenə orada, mad. 2.3.

⁶ UPOV fransız dilində “Union pour la Protection des Obtentions Végétales” ifadəsinin akronimindən yaranmışdır. World Intellectual Property Organization, Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, Elements of a Sui Generis System for the Protection of Traditional Knowledge, 8 (2002). Burada bax: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/en/wipo_grtkf_ic_3/wipo_grtkf_ic_3_8.pdf (son baxış 23 may 2022).

Konvensiyasına qoşulmuş, bitki müxtəlifliyinin mühafizəsini təmin etmək üçün “Seleksiya nailiyyətləri” haqqında Qanunu qəbul etmişdir.

Məqalənin birinci bölməsində bitki müxtəlifliyinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizəsinin ümumi məsələləri, ikinci bölməsində isə bitki müxtəlifliyinin *sui generis* modeli və effektiv *sui generis* sistemin xüsusiyyətləri, habelə onların AR qanunvericiliyindəki təzahürünə nəzər salınmışdır. Növbəti bölmədə patentin keyfiyyəti konsepsiyası araşdırılmış və sonuncu bölmədə isə Qanunda Konvensiyadan fərqli qaydaların nəzərdə tutulduğu hallarda tətbiq edilməli hüquq müzakirə edilmişdir.

I. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində bitkilər patentin obyektı kimi

AR qanunvericiliyində bitkilərin əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizəsinin əhatəliliyini müəyyən etmək üçün ilk növbədə anlayışlar nəzərdən keçirilməlidir. Buna görə də məqalənin bu hissəsində əqli mülkiyyət hüququnun beynəlxalq mənbələri və AR qanunvericiliyində bitki, bitki müxtəlifliyi və seleksiya nailiyyətinin leqal anlayışı və anlayışların mühafizə rejiminə təsiri məsələsinə toxunulacaqdır. Bundan əlavə, genetik modifikasiya olunmuş (bundan sonra GMO) bitkilərin AR ərazisində patentləşdirilə bilmə imkanı da cari qanunvericilik normaları çərçivəsində araşdırılacaqdır.

A. Bitki, bitki müxtəlifliyi və seleksiya nailiyyətinin mühafizə rejiminin determinantı

Əqli mülkiyyət hüququna dair beynəlxalq, regional və milli qanunvericilik sistemində bitki, bitki müxtəlifliyinin və GMO bitkilərin hüquqi mühafizə rejimləri fərqli xarakter daşıyır. Buna görə də AR qanunvericiliyində sadalanan 3 qrup canlı orqanizmin mühafizə rejiminin müəyyən edilməsi üçün, ilk növbədə, onların anlayışına nəzər yetirmək lazımdır.

Belə ki, “bitki” termini AR-in də üzv olduğu “Bitki mühafizəsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiyada “canlı bitkilər və toxum da daxil olmaqla bitki hissələri” olaraq formulə edilmişdir.⁷ Bitki müxtəlifliyinə isə Paris Konvensiyası, “Bitkilərin mühafizəsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiya, o cümlədən TRIPS Sazişində hüquqi anlayış verilməmişdir. Bununla belə, bitki müxtəlifliyi UPOV Konvensiyasının 1991-ci il tarixli versiyasında “*ən aşağı dərəcəli botaniki takson daxilində qruplaşma*” kimi adlandırılır. Əlavə olaraq, Konvensiya bitki müxtəlifliyinin xarakterik cəhətlərinə onun müəyyən bir genotip və ya genotiplərin birləşməsi nəticəsində yaranması, orta q xüsusiyyətlərə malik digər hər hansı bitki qrupundan fərqlənməsi, habelə çoxaldılması zamanı sabitliyi qoruyub saxlamasını da aid edir.⁸ Oxşar anlayış

⁷ “Bitki mühafizəsi haqqında” Beynəlxalq Konvensiya, mad. 2.1 (1951).

⁸ “Yeni bitki sortlarının mühafizəsi haqqında” Konvensiya mad. 1 (vi) (1991).

Avropa İttifaqının (bundan sonra Aİ) qəbul etdiyi “İcmanın bitki müxtəlifliyi hüquqları haqda” qaydalarda da təsbit edilmişdir.⁹

AR-də isə *seleksiya nailiyyətlərinin* mühafizəsinə dair qanun qəbul edilmiş, “*bitki müxtəlifliyi*” ifadəsinin əvəzinə “*seleksiya nailiyyətləri*” ifadəsindən istifadə edilmişdir.¹⁰ “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” Qanun seleksiya nailiyyətlərinə “seleksiya işi nəticəsində yaradılmış, cəmiyyət üçün faydalı bitki sortları, heyvan cinsləri, onların hibridləri, xəttləri, krossları və klonları, bitki materialı isə sortu yaymaq məqsədi daşıyan **bitki toxumları, soğanaqları, yumruları, çubuqları və digər hissələri**” olaraq anlayış vermişdir.¹¹ Əlavə olaraq, həmin Qanunda seleksiya nailiyyətlərinin ixtira hesab edildiyi də göstərilmişdir.¹²

Bununla belə, “Patent haqqında” AR Qanununda bitkilər və heyvanların ixtira obyektinə ola bilməməsinə dair norma təsbit edilmişdir.¹³ Avropa Patent Konvensiyası da eyni qaydanı nəzərdə tutur.¹⁴ Belə ki, bitkilər ixtira hesab edilməsə də, əqli fəaliyyət nəticəsində yaradılan bitki və ya heyvan hüceyrələrinin kulturaları məhsul hesab edilərək onlara patent hüquqi mühafizəsinə imkan verir.¹⁵ Beləliklə, bitki hüceyrələrinin kulturaları və seleksiya nailiyyətləri ixtira hesab edilsə də, onların mühafizə şərtləri fərqlidir. Birincilər ənənəvi ixtira üçün nəzərdə tutulmuş 3 şərtə (yeni, ixtira səviyyəli olan (bəlli olmayan) və sənayedə tətbiq edilə bilən (faydalı),¹⁶ seleksiya nailiyyətləri isə bitki müxtəlifliyinin *sui generis* modelinin şərtlərinə (yenilik, oxşarlıq, fərqlilik, sabitlik)¹⁷ cavab verdiyi halda patentləşdirilə bilər.

Yuxarıda qeyd edilənlərə əsasən, bitki müxtəlifliyi və bitki hüceyrələrinin kulturaları patentin obyektinə kimi müəyyən edilsə də, bitkilər bu obyektlər sırasından çıxarılmışdır. Eyni qaydanın mədəni bitkilərə şamil edilib-edilməməsi isə sual doğurur. Belə ki, “Mədəni bitkilərin genetik ehtiyatlarının mühafizəsi və səmərəli istifadəsi haqqında” AR Qanununda mədəni bitkilərə “*insan tərəfindən ərzaq məhsulları, sənaye üçün xammal, yem, dərman, bəzək (dekorativ) məqsədi ilə becərilən bitki növləri, sort və formaları*” olaraq anlayış verilmişdir.¹⁸ Mədəni bitkiləri bitkilərin bir növü olaraq qəbul etsək, “Patent

⁹ Council Regulation (EC) on Community Plant Variety Rights, NO 2100/94, mad. 5.2 (1994).

¹⁰ Vahid anlayışı bildirmək məqsədilə məqalədə “bitki müxtəlifliyi” ifadəsi “seleksiya nailiyyəti” ifadəsinin sinonimi kimi istifadə ediləcəkdir.

¹¹ “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, mad. 1 (1996).

¹² Yəni orada.

¹³ “Patent haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, mad. 7.8 (1997).

¹⁴ Convention on the Grant of European Patents (European Patent Convention), mad. 53 (b) (1973).

¹⁵ Yuxarıda istinad 13, mad. 1.

¹⁶ Yəni orada, mad. 7.2.

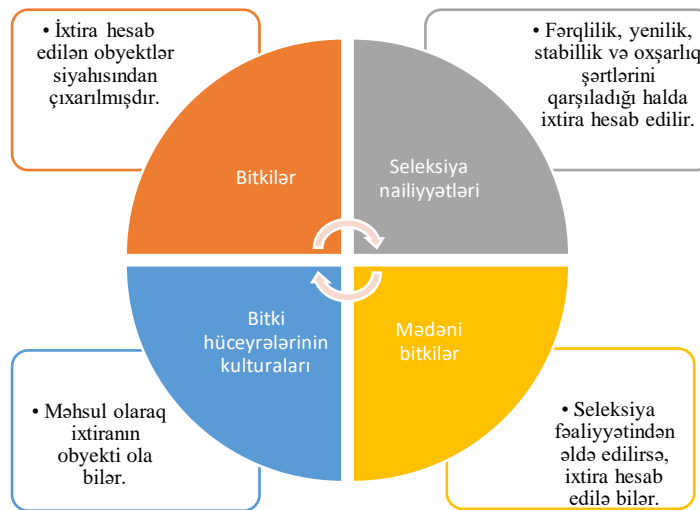
¹⁷ Yuxarıda istinad 11, mad. 3. Seleksiya nailiyyətləri seleksiya işi nəticəsində yaradılmış, cəmiyyət üçün faydalı bitki sortları, heyvan cinsləri, onların hibridləri, xəttləri, krossları və klonlarıdır. Bitki hüceyrələrinin kulturaları isə hüceyrənin bitkidən götürülərək əlverişli süni mühitdə böyüməsi nəticəsində alınan hüceyrələrdir. Cell Culture Basics Handbook, 2. Burada bax: <https://www.vanderbilt.edu/viibre/CellCultureBasicsEU.pdf> (son baxış 23 may 2022).

¹⁸ “Mədəni bitkilərin genetik ehtiyatlarının mühafizəsi və səmərəli istifadəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, mad. 1.1.1 (2011).

haqqında” Qanuna görə onlar patentin obyektı ola bilməzlər. Bununla belə, anlayışda “bitki sortu”nun da ehtiva olunması seleksiya işi nəticəsində yaradılmış sortlara patentin verilməsinə əsas ola bilər. Buradan anlaşılır ki, mədəni bitkilərin seleksiya nailiyyəti nəticəsində yaradılmış sortu seleksiya nailiyyətləri üçün nəzərdə tutulmuş şərtlərə cavab verdiyi halda, ixtira hesab edilə və patent verilə bilər.

Beləliklə, AR ərazisində bitkilər ixtira hesab edilməsə də, bitki müxtəlifliyinin (seleksiya nailiyyətlərinin) və bitki hüceyrəsinin kulturalarının patent hüquqi mühafizə imkanı nəzərdə tutulmuşdur. Mədəni bitkilər isə seleksiya işi nəticəsində yaradılmış sort olduqda patentin obyektı ola bilər.

Əlavə 1 – AR-də bitki resurslarının əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizəsi şərtləri

B. Genetik modifikasiya olunmuş bitkilər ixtira hesab edilirmi?

Bitki və bitki müxtəlifliyi ilə yanaşı, ayrı-ayrı dövlətlərdə GMO bitkilərin də patent hüquqi mühafizə imkanı mümkündür. ABŞ bu istiqamətdə qabaqcıl ölkələrdən biri hesab olunur.¹⁹ Həmçinin Braziliya, Argentina, Kanada və Hindistanda da GMO bitkilərin mülki dövrüyyəsinə icazə verilib.²⁰

GMO orqanizmlər dedikdə “*müasir biotexnoloji və ya gen mühəndisliyi üsulları ilə yaradılan, ənənəvi seleksiyada alınması mümkün olmayan, genetik materialın yeni kombinasiyasına malik və bu kombinasiyanı irsən nəslə ötürmək qabiliyyətinə qadir olan canlı orqanizmlər (bitki, heyvan və mikroorqanizmlər)*” başa

¹⁹ Elizabeth A. Rowe, *Patents, Genetically Modified Foods, and IP Overreaching*, 64 SMU Law Review 860, 866 (2011). Burada bax: <https://scholarship.law.ufl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1191&context=facultypub> (son baxış 28 may 2022).

²⁰ Yenə orada.

düşülür.²¹ Qanunvericilikdə GMO orqanizmlərə anlayış verilsə də, seleksiya işinin özündə hansı fəaliyyəti ehtiva etməsi təsbit edilməmişdir. İzahlı lüğətə əsasən, “seleksiyaçılıq” süni seçmə yolu ilə yeni bitki növlərinin yetişdirilməsi,²² bitki növlərinin yaxşılaşdırılması,²³ həmçinin insan tərəfindən məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilən təkamül prosesidir. Seçmə prosesinin məqsədi isə bitki və heyvanın əsas xüsusiyyətlərini qoruyub saxlamaqdan ibarətdir.²⁴ Qanunvericilik seleksiyaçılıq fəaliyyətinin nəticələrinə hüquqi təminat versə də, genetik modifikasiya ilə bağlı birmənalı mövqe yürütmək mümkün deyildir. UPOV Konvensiyasında da bitkilərin hansı metodlarla yetişdirildiyi halda hüquqi mühafizəsinin təmin edilməsinə dair müddəalar təsbit edilməyib: belə ki, bu metodlar genetik mühəndislikdən seleksiyaçılığa qədər müxtəlif metodları ehtiva edə bilər.²⁵ Bununla belə, “Mədəni bitkilərin genetik ehtiyatlarının mühafizəsi və səmərəli istifadəsi haqqında” AR Qanunu Respublika ərazisində **genetik modifikasiya olunmuş bitkilərin**, yaxud müasir biotexnoloji və gen mühəndisliyi metodları ilə **yaradılmış** kənd təsərrüfatı bitki materiallarının istehsalı, dövriyyəsi, rayonlaşdırılması, ölkəyə gətirilməsi və **dövlət reyestrinə daxil edilməsini qadağan edir**.²⁶ GMO bitkilərin, eləcə də müasir biotexnoloji və gen mühəndisliyi metodları ilə yaradılmış kənd təsərrüfatı bitki materialları elmi-tədqiqat, sınaq və sərgilərdə nümayiş etdirmək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikasına idxalı isə müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi qaydada həyata keçirilə bilər.²⁷ Həmçinin “Toxumçuluq haqqında” AR Qanununa əsasən, GMO bitkilərin toxum istehsalında və dövriyyəsində istifadəsinə yol verilmir.²⁸

Adıçəkilən qanunvericilik aktlarının normaları GMO bitkilərin mülki dövriyyəsinə, eləcə də reyestrə daxil edilməsinə dair qadağalar nəzərdə tutsa da, onların bilavasitə patent obyektı olub-olmaması ilə bağlı hər hansı bir tənzimləmə yoxdur. “Patentin alınması barədə iddia sənədinə aid Tələblər” də (bundan sonra Tələblər) ixtira obyektlərini xarakterizə edən əlamətlər sırasında transgen bitkiləri xarakterizə edən əlamətlər də göstərilmiş, genomda modifikasiyalı elementlərin mövcudluğu bu sırada yer

²¹ “Qida təhlükəsizliyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 1.1.44 (2022).

²² Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti, 56 (2006). Burada bax: https://ebooks.az/book_7yRJ3CIc.html (son baxış 28 may 2022).

²³ Yenə orada.

²⁴ Susan G. Sterrett, Darwin’s Analogy Between Artificial and Natural Selection: How Does it Go?, 4 (2001). Burada bax: https://soar.wichita.edu/bitstream/handle/10057/7118/7118_DarwinsAnalogy.pdf?sequence=2&isAllowed=y (son baxış 24 iyun 2022).

²⁵ Introduction to the International Union for the Protection of New Varieties of Plants, 6 (2004). Burada bax: https://www.upov.int/export/sites/upov/publications/en/pdf/upov_data_bei_04_01.pdf (son baxış 24 iyun 2022).

²⁶ Yuxarıda istinad 18, maddə 21.1.

²⁷ Yenə orada, maddə 24.1.

²⁸ “Toxumçuluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, maddə 26 (1997).

almışdır.²⁹ Tələblərdə adı keçən “transgen bitki” ifadəsinə anlayış verilməklə onların əsas xüsusiyyətlərinin qanunvericilikdə təsbit edilməli, “transgen bitkilər” ilə “genetik modifikasiya olunmuş bitkilər” arasındakı fərqlər göstərilməlidir.³⁰ Bu, Tələblərdə və “Mədəni bitkilərin genetik ehtiyatlarının mühafizəsi və səmərəli istifadəsi haqqında” AR-in Qanununda təsbit edilmiş normaların tətbiqi zamanı yarana biləcək sualları aradan qaldırmağa, eləcə də AR-in qanunvericilik sisteminin GMO bitkilərə dair patent siyasətini birmənalı müəyyən etməyə yardımçı ola bilər.

Ümumilikdə, dövlətlərin GMO bitkilərin patent ilə mühafizəsinə dair təcrübəsi iki istiqamətdə inkişaf etmişdir: birinci halda GMO bitkilərin ümumiyyətlə patentləşdirilə bilinməməsi, ikinci hal isə bitkilərin patent obyektləri siyahısında istisna edilməsi. Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin mövqeyi Aİ üzvü olan dövlətlərdə GMO bitkilərin patentləşdirilə bilinməyəcəyi istiqamətindədir. ABŞ Ali Məhkəməsi isə patentin yeni, ixtira səviyyəsinə malik olan, faydalı, yetərli təsviri verilmiş və bioloji materialın depozitinin ictimaiyyətə çatımlılığı halında bitki müxtəlifliyinin patentləşdirilə biləcəyinə dair qərara gəlmişdir.³¹ Təbii ki, bu qərarların qəbul edilmə səbəbi Aİ və ABŞ-də fərqli yanaşma sərgiləyən qanunvericilik bazasının olmasıdır.

AR qanunvericiliyində GMO bitkilərin patentin obyektinə olub-olmamasına dair birbaşa tənzimləmənin olmaması hüquqi müəyyənlik prinsipinin pozulmasına səbəb olur. Nəzərə alsaq ki, bitkilər və heyvanların mahiyyət üzrə bioloji yetişdirilməsi üsulları ixtira sayılmasa da, qeyri-bioloji və mikrobioloji üsulları ixtira hesab edilir.³² Qanunvericilikdə sonuncu üsulların anlayışı verilməsə də, nəzəri cəhətdən bioloji üsullar bitkilərin təbii çoxalmasını nəzərdə tutur, qeyri-bioloji üsullar isə genetik mühəndisliyin bir forması olaraq fərqləndirilir. Bu kontekstdə qeyri-bioloji *üsullar* ixtira hesab edilir, lakin həmin üsulla yaradılmış bitkilərin patentləşdirilə bilməyəcəyi

²⁹ “Patentin alınması barədə iddia sənədinə aid Tələblər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, məd. 4.9.1 (2019).

³⁰ Məzmunca “transgen bitki” ilə “genetik modifikasiya olunmuş” bitki anlayışları eynidir. Transgen və ya Genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlər (GMO) dedikdə müasir biotexnoloji üsullarla yaradılmış və genetik materialın yeni kombinasiyasına malik hər hansı bir canlı orqanizm (bitki, heyvan və ya mikroorqanizm) nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikası Qida Təhlükəsizliyi Agentliyi, Genetik modifikasiya olunmuş orqanizmlər, 4. Burada bax: http://afsa.gov.az/uploads/info/warning/genetikmodifikasiyaolunmu_orqanizml_r_pdf1575621913.pdf (son baxış 24 iyun 2022). Transgen bitki sortları dedikdə isə ənənəvi bitki sortlarına digər canlı orqanizmlərdən təcrid edilmiş genin və ya genlərin köçürülməsi nəticəsində yaradılmış orqanizmlər başa düşülür. Rüştü Hatipoğlu, 25 *Transgenik Bitkilərin Dünü, Bugünü və Geleceği*, Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi, 346, 346 (2016). Burada bax: <https://dergipark.org.tr/download/article-file/268120> (son baxış 24 iyun 2022).

³¹ Report from the Commission to the European Parliament and the Council, Development, and implications of patent law in the field of biotechnology and genetic engineering, 12-13 (2002). Burada bax: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0545:FIN:EN:PDF> (son baxış 26 iyun 2022).

³² Yuxarıda istinad 13, məd. 7.8.

qənaətindəyik.³³ Hesab edirik ki, “Patent haqqında” Qanunda ixtira hesab edilməyən obyektlər siyahısında bitkilərin də yer alması GMO bitkilərə də eyni tənziqləmənin tətbiq edilməsi üçün əsasdır.³⁴

Bununla belə, yuxarıda adıçəkilən tələblərdə transgen bitkilərin patentləşdirilən obyektlər sırasına daxil edilməsi GMO bitkilərin patent hüququ çərçivəsində yerini sual altında qoyur. Qanunvericilikdə yuxarıda qeyd edilən iki anlayış arasındakı fərqlərin müəyyən edilməsi və bununla bağlı birbaşa tənziqləmənin həyata keçirilməsi zəruridir.

II. UPOV Konvensiyası: bitki müxtəlifliyinin mühafizəsində *sui generis* model

Müasir dövrdə bitki müxtəlifliyinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizəsində tətbiq edilən başlıca model *sui generis* modelidir. Məqalənin bu bölməsində bitki müxtəlifliyinin mühafizəsində genişmiqyaslı tətbiq edilən *sui generis* UPOV modeli barədə məlumat veriləcəkdir. Daha sonra ədəbiyyatda effektiv *sui generis* sistemini xarakterizə edən meyarlar araşdırılacaq, həmin meyarların AR qanunvericiliyindəki təzahürünə nəzər salınacaqdır.

A. UPOV Konvensiyası: əqli mülkiyyət hüquqlarının inkişafında yeni era

Minilliklər ərzində bitkiləri becərən, toxum ehtiyatlarının saxlanılmasına nəzarət edən, eləcə də bitki ehtiyatlarının müəyyən formada dəyişməsində əkinçi təbəqəsi aparıcı qüvvə olmuşdur. XVIII əsrdən başlayaraq isə xüsusi araşdırmaçı qruplar süni seçmənin köməyi ilə bitki resurslarının təbii formalarına müdaxilələr etməyə və onları dəyişdirməyə başladılar.³⁵ Bitki resurslarının müəyyən dəyişikliyə uğraması yeni bitki sortlarının yaradılması ilə nəticələndiyindən araşdırma qruplarının hüquqlarının qorunması müzakirə mövzusunə çevrilmişdir. Beləliklə, 1930-cu ildə ABŞ-də bitki müxtəlifliyinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizəsinə dair ilk aktın qəbul edilməsi³⁶ toxumla çoxaldılmayan bitkilərin hüquqi mühafizəsinə başlanılmışdır. Bununla belə, taxılçılıq sahəsində monopoliyanın qarşısının

³³ Aqrar Xidmətlər Agentliyinin seleksiya nailiyyətinə patentin verilməsinə dair ərizə formasında ərizəçinin üzərinə seleksiya nailiyyətinin GMO sortu və ya hibridi olmamasını təsdiqləmək öhdəliyi qoyulmuşdur. Bax: Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Aqrar Xidmətlər Agentliyi, Seleksiya Nailiyyətinə Patent Verilməsinə dair Ərizə, Forma 301, 2. Burada bax: <http://www.axa.gov.az/uploads/files/services/seleks-1662720534.pdf> (son baxış 26 iyun 2022).

³⁴ Yuxarıda istinad 11, maddə 3.

³⁵ Yuxarıda istinad 24, 2.

³⁶ Burada 1930-cu il tarixli “Plant Variety Protection Act”-dan bəhs edilir. Burada bax: <https://www.upov.int/export/sites/upov/members/en/nplaws/usa/uspvpa.pdf> (son baxış 26 iyun 2022).

alınması məqsədilə bəzi bitki növləri hüquqi mühafizədən kənarında saxlanılmışdır.³⁷

Bitki müxtəlifliyinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə detallı tənzimləməsi isə məhz 1961-ci il tarixli UPOV Konvensiya ilə əlaqədardır. Konvensiyaya 1972, 1978, 1991-ci illərdə dəyişikliklər edilmiş,³⁸ hər bir yeni versiya isə bitki müxtəlifliyinin mühafizəsinə dair fərqli şərtlər müəyyən etmişdir.

UPOV Konvensiyası bitki müxtəlifliyinin *sui generis* modelini formalaşdırmış və bununla da, üzv dövlətlərin ərazisində bitki müxtəlifliyinin mühafizəsinin *sui generis* modelinin tətbiq edilməsinə başlanılmışdır. Konvensiyanın əsaslandığı *sui generis* sistem patentə oxşar mühafizə,³⁹ yəni bitki müxtəlifliyinin sahibinə müəyyən müddətdə əqli mülkiyyət hüquqlarına xas olan müstəsna hüquqlar tanımışdır.⁴⁰

Ümumiyyətlə, UPOV Konvensiyanın bitki müxtəlifliyinin *sui generis* modeli kimi qəbul edilməsi ənənəvi patent sisteminin bitki müxtəlifliyinin mühafizəsində yetərsiz olması ilə əlaqəlidir. Daha doğrusu, bu sistemin cansız varlıqlar üçün nəzərdə tutulmuş şərtlərinin canlı orqanizmlərə olduğu kimi tətbiq edilə bilməməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu uyğunsuzluqlar bitki müxtəlifliyinin ixtira səviyyəsinə malik olmaması, iddia sənədində onun yazılı təsvir edilə bilməməsi, təbiətin məhsulu olması və yenilik tələbini qarşılaya bilməməsində özünü ifadə edir.⁴¹ UPOV Konvensiyanın qəbul edilməsi nəticəsində bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsini təmin etmək üçün patent sistemindəki yazılı açıqlanma tələbi aradan qaldırılmışdır. Bu, bitki müxtəlifliyinin canlı orqanizm olaraq texniki xüsusiyyətlərindən irəli gəlmişdir. Eyni zamanda Konvensiya ilə hüquq pozuntusunu istisna edən halların dairəsi də genişləndirilmişdir.⁴²

Müasir dövrdə bitkilər və bitki müxtəlifliyi ayrı-ayrı dövlətlərin seçdiyi əqli mülkiyyət siyasətinə uyğun olaraq *sui generis* model ilə yanaşı, patent sistemi ilə də mühafizə oluna bilər. Bitki müxtəlifliyinin patentlə hüquqi mühafizəsində *Diamond v. Chakrabarty* (1980) məhkəmə işinin gətirdiyi konsepsiya əhəmiyyətli rol oynamışdır. Məhkəmə işi geniş mənada cansız ixtiralar üçün nəzərdə tutulan şərtlərin canlı orqanizmlər, eləcə də bitki müxtəlifliyinin tətbiqinə şərait yaratmışdır. Bununla da patentin sadəcə

³⁷ Biswajit Dhar, *Sui Generis Systems for Plant Variety Protection*, 2 (2002). Burada bax: <https://quno.org/sites/default/files/resources/Sui-Generis-Systems-for-Plant-Variety-Protection-English.pdf> (son baxış 26 iyun 2022).

³⁸ UPOV məlumat bazası: <https://upovlex.upov.int/en/convention> (son baxış 18 mart 2023).

³⁹ Mustafa Tüysüz, *Sinai mülkiyyət hakları çərçevesində yeni bitki çeşitləri üzərindəki islahçı hakkının korunması*, 17 (2006). Burada bax: <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/28164/2166.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (son baxış 3 sentyabr 2022).

⁴⁰ *Towards a Balanced 'Sui Generis' Plant Variety Regime: Guidelines to Establish a National PVP Law and an Understanding of TRIPS-plus Aspects of Plant Rights*, 7 (2008). Burada bax: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/TowardsABalancedSuiGenerisPlantVarietyRegime.pdf> (son baxış 3 sentyabr 2022).

⁴¹ Yuxarıda istinad 39, 44.

⁴² Yenə orada, 40.

cansız varlıqlara verilə bilməsi fikrindən imtina edilmiş və “*Günəş altında insan tərəfindən yaradılan hər bir şey*”in patentləşdirilə biləcəyi ideyası qəbul edilmişdir.⁴³

TRIPS Sazişi isə bitki müxtəlifliyinin *sui generis* və patentlə mühafizə olmaqla, hər iki rejimin eyni anda tətbiqinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur. Bununla belə, inkişaf etməkdə olan dövlətlər ya UPOV Konvensiyanın 1991-ci ildə dəyişiklik edilmiş sonuncu versiyasını imzalayır, ya da bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsini patent sistemi vasitəsilə təmin edir.⁴⁴ Aİ-nin müvafiq Qərarında isə yanaşma TRIPS-dən fərqli xarakter daşıyır. Belə ki, İttifaq daxilində bitki müxtəlifliyinin predmeti olaraq mühafizə edilən sort həmin sort üçün hər hansı patentin predmeti olmamalıdır. Bu müddəaya zidd olaraq verilən hüquqlar etibarsız hesab edilir.⁴⁵

Beləliklə, UPOV Konvensiyası bitki müxtəlifliyinin mühafizəsində *sui generis* model formalaşdıraraq dövlətlərə patentin alternativ modelini təklif edir. Üzv dövlətlər UPOV Konvensiyasına və Birliyinə üzv olmaqla Konvensiyanın ayrı-ayrı dövrlərdə baxılmış və düzəliş edilmiş versiyalarına qoşula bilər. Bununla yanaşı, TRIPS Sazişinə üzv olan dövlətlər isə bitki müxtəlifliyinin mühafizəsində kumulyativ rejimi – *sui generis* və patent modelini yanaşı tətbiq edə bilərlər.

B. Effektiv *sui generis* sistemi nələri ehtiva etməlidir?

AR qanunvericiliyinə əsasən, bitki müxtəlifliyi patent hüququnun obyektləri üçün müəyyən edilmiş ənənəvi 3 şərtə (yenilik, sənayedə tətbiq edilə bilənlik və ya faydalılıq, ixtira səviyyəsinə malik olma) deyil, məhz bitki müxtəlifliyi üçün nəzərdə tutulmuş şərtlərə cavab verdiyi halda əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizə edilə bilər.⁴⁶ Bitkilərin əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizəsinin özünəməxsus şərtləri isə UPOV Konvensiyasında təsbit edilmişdir. UPOV Konvensiyası bitki müxtəlifliyinin mühafizəsinin *sui generis* sistemini formalaşdırsa da,⁴⁷ onu yeganə *sui generis* sistem hesab etmək yanlış olardı. Belə ki, TRIPS-də üzv dövlətlərin bitki müxtəlifliyinin mühafizəsini patentlər, effektiv *sui generis* sistem və ya onların kombinasiyası ilə təmin etmək vəzifəsi müəyyən edilsə də,⁴⁸ burada *sui generis* sistem kimi birbaşa UPOV-a istinad edilmir. Bu da üzv dövlətlərə öz *sui generis* sistemini formalaşdırmaq imkanı verir.⁴⁹ Bununla belə, genişmiqyaslı qəbul və tətbiq edilən *sui generis* model UPOV sistemidir.

AR qanunvericiliyində bitki müxtəlifliyinin əqli mülkiyyət hüquqları aspektindən mühafizəsinin təmin edilməsi seçilmiş mühafizə modelinin

⁴³ Yəni orada, 46. Konsepsiyanın ingiliscə orijinal versiyası: “Anything Under the Sun Made by Humans”.

⁴⁴ Yəni orada, 2.

⁴⁵ Yuxarıda istinad 9, mad. 92.1

⁴⁶ Yuxarıda istinad 14, mad.3.

⁴⁷ Yuxarıda istinad 6, 9.

⁴⁸ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, mad. 27.3 (b) (1994).

⁴⁹ Yuxarıda istinad 6, 9.

növündən asılıdır. Doğrudur, AR TRIPS Sazişinin üzvü olmasa da, hesab edirik ki, TRIPS-in təklif etdiyi kumulyativ mühafizə modelini mənimsəmişdir. Belə ki, TRIPS-in kumulyativ modeli eyni zamanda patent və *sui generis* sistemin tətbiqini nəzərdə tutur. Kumulyativ metodun məzmununa gəlicə, bu, bitki müxtəlifliyinin eyni zamanda həm patent, həm də *sui generis* mühafizəsinin mümkünlüyünü, eləcə də hüquqların qeydiyyatında hər iki sistemin elementlərindən istifadəni nəzərdə tuta bilər. Birinci halda dövlət bitki sortunun müəllifinə mühafizə modelini (patent yoxsa *sui generis*) seçməkdə sərbəstlik verə bilər. Bu daha çox ABŞ təcrübəsində tətbiq edilən modeldir.⁵⁰ Hesab edirik ki, “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” AR Qanunu seleksiya nailiyyətlərinin hüquqi mühafizəsi rejimi kimi hər iki sistemin elementlərini ehtiva edir. Seleksiya nailiyyətlərinin mühafizə şərtləri (fərqlilik, yenilik, stabillik, oxşarlıq) “Patent haqqında” AR Qanununda nəzərdə tutulmuş ixtiranın patent qabiliyyəti şərtlərindən fərqlənərək *sui generis modelini* formalaşdırır.⁵¹ Patent sahibinin hüquqları, seleksiya nailiyyətinin qeydiyyatı, məlumatların dərc edilməsi, eləcə də seleksiya nailiyyətinin istifadəsinə dair müddəalar⁵² isə “Patent haqqında” Qanunun müddəalarını təkrarlayır.

Bütövlükdə, bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsi modelləri – *patent və sui generis* seçilərkən həmin modelin hüquq sahibi, cəmiyyət və dövlətə gətirəcəyi faydaya diqqət yetirilir. *Sui generis* sisteminin effektivliyi hüquq sahibinə yaradıcılıq səylərinə adekvat olan ödənişlərin verilməsi və hüquq pozuntusu baş verdikdə mühafizə tədbirlərinin görülməsi ilə ölçülür.⁵³ *Sui generis* sistemin məqsədi 3 qrup: sort müəllifləri, fermerlər və araşdırma qurumlarının hüquqlarının balansda saxlanması, qida təhlükəsizliyinin, kənd təsərrüfatının inkişafı və ənənəvi biliklərin mühafizəsini təmin etməkdir. Bu sistem, həmçinin dövlətlərin insan hüquqlarına hörmət etmək, qorumaq və yerinə yetirmək kimi öhdəliyinin icra olunmasını da təşviq edir.⁵⁴ Nəticə etibarilə, effektiv *sui generis* sistemi sort müəllifləri ilə yanaşı, bitki müxtəlifliyinin mühafizəsi nəticəsində mənafeyinə toxunan subyektlərin də maraqlarını nəzərə almalıdır.⁵⁵

⁵⁰ ABŞ-də bitki müxtəlifliyinin mühafizəsi ilə əlaqədar müxtəlif hüquqi aktlara əsaslanmaqla flektiv rejim müəyyən edilir. Belə ki, 1930-cu ildə qəbul edilmiş “Plant Patent Act” vasitəsilə yeni bitki növlərinin sahibləri faydalı patentə oxşar müstəsna hüquqlar əldə edir. 1970-ci ildə qəbul edilmiş “Plant Variety Protection Act” isə bitki müxtəlifliyinin sahibinə müstəsna hüquqları təsdiqləyən sertifikatların verilməsini nəzərdə tutur. ABŞ-də bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsi haqqında bax: yuxarıda istinad 19, 864.

⁵¹ Yuxarıda istinad 14, maddə 3.

⁵² Yəni orada, maddə 16, maddə 12-13 və 23-25.

⁵³ Yuxarıda istinad 37, 7.

⁵⁴ Carlos M. Correa, Plant Variety Protection in Developing Countries a Tool for Designing a Sui Generis Plant Variety Protection System: An Alternative UPOV 1991, 11 (2015). Burada bax: <https://www.apbrebes.org/files/seeds/files/ToolEnglishcompleteDez15.pdf> (son baxış 14 sentyabr 2022).

⁵⁵ Yəni orada, 17.

Sui generis sistemin xüsusiyyətlərini AR qanunvericiliyinə münasibətdə tətbiq etsək, effektiv *sui-generis* sisteminin qurulması zamanı 3 qrupun: fermerlər, araşdırma institutları və bitki sortlarını yaradan şəxslərin hüquqi maraqları nəzərə alınmalıdır. Bu balansın təmin edilməsi məqsədilə məcburi lisenziyanın verilməsi əsaslarına, həmçinin hüquq pozuntusunu istisna edən halların dairəsinə yenidən baxılmalıdır.

1. Məcburi lisenziya effektiv *sui generis* sistemin ünsürü kimi

Patent hüquq sahibinə uzun müddətli leqal monopoliya – müstəsna hüquqlar verir. Bu halda patent sahibinin hüquqları ilə cəmiyyətin maraqlarını balansda saxlamaq üçün məcburi lisenziya mexanizmindən istifadə edilir. Məcburi lisenziyanın verilməsilə dövlət patentin ictimai rifaha təsirlərini də balansda saxlayır: bununla sərt monopolist qaydalar çərçivəsində istifadəçi yönümlü istisnalar müəyyən edilir.⁵⁶

Seleksiya nailiyyətləri də qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş şərtlərə cavab verdiyi hallarda ixtira hesab edilir. Bu səbəbdən patentə aid məcburi lisenziya mexanizmi seleksiya nailiyyətlərinə də şamil edilir. Belə ki, “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” AR Qanununda məcburi lisenziyanın verilməsi əsasları təsbit edilmişdir. Bu əsaslara aşağıdakılar daxildir:⁵⁷

1. Məcburi lisenziyanın verilməsi haqqında ərizə patent verilən tarixdən 3 (üç) il keçdikdən sonra daxil olduqda;
2. Patent sahibi həmin şəxsin seleksiya nailiyyətindən istifadə etməsinə icazə vermədikdə və yaxud əlverişli şərtlərlə belə hüquqlar verməyə hazır olmadıqda;
3. Məcburi lisenziya almaq istəyən şəxs maliyyə və digər münasibətlərdə patent sahibinin hüquqlarından bacarıqla və səmərəli istifadə etməyə qadir olduğunu sübut etdikdə səlahiyyətli orqan məcburi lisenziyanı verə bilər.

Qanunvericiliyə əsasən seleksiya nailiyyətindən istifadə etmək istəyən şəxs patent sahibinin razılığını əvvəlcədən almalıdır.⁵⁸ Bu cür razılıq olmadan patenti istifadə patent sahibinin hüquqlarının pozuntusu ilə nəticələnir. Bununla belə, məcburi lisenziyanın yuxarıda qeyd edilən əsasları vasitəsilə patent sahibinin hüquqları müəyyən mənada (patenti istifadə üçün icazə verilməsi halında) məhdudlaşdırılır və üçüncü şəxslərin patentləşdirilmiş obyektədən istifadə edilməsinə şərait yaradılır. Bununla belə, bu əsaslar mahiyyətə patent sahibinin öz hüquqlarından istifadə etməməsi halında onun icazəsi olmadan səlahiyyətli qurum tərəfindən üçüncü şəxslərə patenti istifadə etmək hüququnu verir. Nəticədə, patent sahibi ictimai maraqlar naminə patenti istifadəni məhdudlaşdırmaq hüququndan

⁵⁶ Carliene Brenner, Intellectual Property Rights and Technology Transfer in Developing Country Agriculture: Rhetoric and Reality, 38 (1998). Burada bax: <https://www.oecd.org/dev/1922525.pdf> (son baxış 15 avqust 2022).

⁵⁷ Yuxarıda istinad 11, mad. 25.

⁵⁸ Yenə orada, mad. 16.

məhrum olur. Bununla yanaşı, məcburi lisenziyanı patent sahibinin hüquqlarını pozan mexanizm olaraq qiymətləndirmək yanlış olardı: Qanun məcburi lisenziyada patent sahibinin seleksiya nailiyyətinin patentindən irəli gələn bütün hüquqlarının, o cümlədən lisenziyanı başqa şəxslərə vermək hüququnun saxlanıldığını təsbit edir.⁵⁹ Həmçinin məcburi lisenziya verilərkən lisenziat (məcburi lisenziyaya əsasən seleksiya nailiyyətindən istifadə edəcək şəxs) səlahiyyətli orqanın müəyyənləşdirdiyi haqqı patent sahibinə ödəməyə borcludur.⁶⁰ Həmin şəxs məcburi lisenziyanın şərtlərini pozduqda lisenziya ləğv edilir.⁶¹

Ümumiyyətlə, UPOV üzvü olan dövlətlərin qanunvericiliyində məcburi lisenziyanın verilməsi əsasları oxşar olub, adıçəkilən mexanizmin məqsədinə xidmət edir. Nümunə olaraq ayrı-ayrı dövlətlərin bitki müxtəlifliyinə dair aktlarına nəzər salmaq olar. Türkiyə Respublikasının “Yeni bitki çeşitlərinə ait ıslahçı haklarının korunmasına ilişkin” Qanununa əsasən, əgər bitki müxtəlifliyinin istifadə edilməməsi iqtisadi və texnoloji inkişafa mane olarsa, cəmiyyətin maraqları üstün götürülərək məcburi lisenziya verilir.⁶² Almaniya Federativ Respublikasının qanunvericiliyində də oxşar tənzimləməyə rast gəlinir. Lisenziyanın verilmə əsaslarına *ictimai maraqların* haqq qazandırması, hüquq sahibinin istifadə hüququnu lisenziya tələb edən şəxslərə verməməsi və ya sortdan istifadə hüququnu yetərsiz verməsi daxildir. Sadalanan hallardan birinin baş verməsi Almaniya Patent Ofisi tərəfindən bitki sortundan istifadə hüquqlarının müxtəlif şəxslərə verilməsi üçün əsasdır.⁶³ Konvensiyaya üzv olan digər bir dövlət – Fransa qanunvericiliyinə görə biotexnoloji ixtiranın sahibi sort hüququnu pozmadan ixtiradan istifadə edə bilmədiyi halda məcburi lisenziyanın verilməsi üçün müraciət edə bilər. Bu zaman bitki sortunun mühüm iqtisadi maraq kəsb etməsinə və texniki tərəqqiyə yol açma olmasına diqqət edilir. Ərizəçi sort sahibindən istismar üçün lisenziya ala bilmədiyini, eləcə də sortu səmərəli və ciddi şəkildə istismar etmək iqtidarında olduğunu göstərməlidir.⁶⁴ Əlavə olaraq, İsveçrə qanunvericiliyi də *ictimai maraqlar* tələb etdiyi halda şəxsin məcburi lisenziyanın verilməsi üçün məhkəməyə müraciət etmək hüququnu nəzərdə tutur. Bu zaman məcburi lisenziyanın verilməsi üçün müraciət etmiş şəxsin müraciəti sort sahibi tərəfindən kifayət qədər əsas olmadan rədd edilməlidir.

---

⁵⁹ Yenə orada, mad. 23.

⁶⁰ Yenə orada, mad. 25.

⁶¹ Yenə orada.

⁶² Yeni bitki çeşitlərinə ait ıslahçı haklarının korunmasına ilişkin kanun, mad. 18 (2004). Burada bax: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5042.pdf> (son baxış 14 iyul 2022).

⁶³ “Bitki sortlarının mühafizəsi haqqında” Qanun (“Sortenschutzgesetz”), § 12 (1) (2015). Burada bax: https://www.gesetze-im-internet.de/sortschg_1985/BJNR021700985.html (son baxış 15 avqust 2022).

⁶⁴ France Intellectual Property Code, mad. L623-22-1 (1992). Burada bax: <https://wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/fr/fr467en.html> (son baxış 24 avqust 2022).

Verilən lisenziya isə hüquqi təbiətinə görə qeyri-müstəsna (başqasına verilə bilməyən) xarakter daşıyır.⁶⁵

UPOV Konvensiyasına üzv dövlətlərin təcrübəsinə əsasən məcburi lisenziyanın verilməsi zamanı nəzərə alınan amillərdən biri də ictimai maraq – “*public order*”-dən yaranan ehtiyacdır. Bununla dövlətlər hüquq sahibləri və patenti istifadə etmək istəyən şəxslərin mənafeləri arasındakı balans, habelə cəmiyyətin patentə əlçatımlılığını təmin edir.

Müzakirə edilən məsələ ilə bağlı AR qanunvericiliyinə gəlincə, “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” Qanunda ictimai maraqlardan yaranan ehtiyaca görə məcburi lisenziyanın verilməsi əsası təsbit edilməmişdir. Buna baxmayaraq, “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Qanuna əsasən, “patent sahibinin ondan istifadə etməməsi və bu patentə lisenziya verməkdən əsassız imtina etməsi” patent-lisenziya inhisarçılığının bir növü hesab olunur.⁶⁶ Hesab edirik ki, normadakı “patent” anlayışı AR-də bütün ixtiralar: canlı (seleksiya nailiyyətləri, mikroorqanizmlər) və cansız (qurğu) obyektlər üçün verilən patentləri ehtiva etdiyindən, bu norma seleksiya nailiyyətlərinə də eyni əsasla məcburi lisenziyanın verilməsinə səbəb ola bilər.

Bununla belə, “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” Qanunda müvafiq əsasın olmaması Qanunun Konvensiyaya uyğunluğunun yoxlanılması zamanı aşkar edilən çatışmazlıqlardan biri olmuşdur. Qanunun təhlilinə dair sənəddə məcburi lisenziyanın verilmə əsasları sırasında ictimai marağın olmaması qeyd edilsə də,⁶⁷ Qanuna müvafiq düzəlişlər edilməmişdir. Bu kontekstdə “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” Qanuna məcburi lisenziyanın verilməsinin hüquqi əsaslarına seleksiya nailiyyətinə dair patent aldıqdan sonra müstəsna hüquq sahibinin seleksiya nailiyyətindən istifadə etməməsi və ictimai mənafələr haqq qazandırdığı halların (məsələn, lisenziyanın verilməməsi texniki tərəqqiyə mane olarsa) da əlavə edilməsini məqsədəuyğun hesab edirik.

C. Hüquq pozuntusunu istisna edən hallar: “Fermerlərin imtiyazları” konsepsiyası

Dövlətlər UPOV Birliyi tərəfindən qəbul edilmiş təlimatın qaydalarına uyğun olaraq UPOV-a qoşula bilərlər. Təlimat Konvensiyanın 1991-ci il tarixli versiyasına qoşulmaq istəyən dövlətlərə və hökumətlərə təşkilatlara qanun layihəsi hazırlamaqda yardım göstərmək üçün nəzərdə tutulub. Belə ki, dövlət ilk növbədə daxili qanunvericiliyini UPOV-a uyğun formulə

⁶⁵ Switzerland Federal Law on the Protection of Plant Varieties, mad. 22 (1975). Burada bax: https://www.upov.int/export/sites/upov/members/en/npvlaws/switzerland/ch_232_16_2008.pdf (son baxış 25 avqust 2022).

⁶⁶ “Antiinhisar fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, mad. 12.1 (1993).

⁶⁷ Examination of the Conformity of the Law of Azerbaijan with the 1991 Act of the UPOV Convention, 4 (2000). Burada bax: https://www.upov.int/edocs/mdocs/upov/en/c/34/c_34_12.pdf (son baxış 1 sentyabr 2022).

etməlidir.⁶⁸ Azərbaycan Respublikası UPOV-a üzv olmaq üçün müraciət etdiyi zaman “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” Qanunun Konvensiyaya uyğunluğu araşdırılmış, Qanuna bir sıra əlavə və dəyişikliklərin edilməsinin zəruri olduğu vurğulanmışdır: məsələn, seleksiya nailiyyətinə verilən anlayışın qısa olması, anlayışın genişləndirilməsinin zəruriliyi,⁶⁹ həmçinin “cəmiyyət üçün faydalı” kriteriyasının əlavə şərt olması və bu şərtin Qanundan çıxarılması tövsiyə edilmişdir. Tövsiyələrin içərisində effektiv *sui generis* sistemin ünsürlərindən biri olan fermerlərin hüquqlarına dair müddələrin olmaması da əksini tapmışdır.⁷⁰

“Fermerlərin imtiyazları” konsepsiyası fermerlərə öz şəxsi təsərrüfatlarında (əkin sahələrində) qorunan çeşidi becərmə yolu ilə əldə etdikləri halda ondan istifadə etmək hüququ verir.⁷¹ Bu o deməkdir ki, hər hansı fermer müstəsna hüququn obyektinə olan bitki sortunu özü əldə edərsə və onu becərsə, bu bitki sortu sahibinin hüquqlarının pozuntusu hesab edilməyəcəkdir. Konsepsiyanın UPOV-da təsbiti fermerlərin tarixən əkinçilikdə üstün mövqeyi, bitki müxtəlifliyinin qorunması və növbəti əkin illəri üçün saxlanılmasını təmin etməkdən ibarət olmuşdur. Belə ki, qidaya olan tələbatın ödənilməsinə təmin etmək məqsədilə əkinçilər tarix boyunca bitkilərə müəyyən müdaxilələr etmiş və bitki ehtiyatlarını öz ehtiyaclarına uyğunlaşdırmışdılar. Fermerlər tərəfindən həyata keçirilən seleksiya fəaliyyəti isə daha çox müşahidəyə və əkinçilik təcrübəsinə əsaslanarsa da, nəticədə yeni bitki növlərinin meydana gəlməsi qaçınılmaz olmuşdur. Fermerlərin bu təcrübəsi bitki növlərinin yaradılması ilə yanaşı, toxum ehtiyatlarının rezervi, istifadəsi və mübadiləsinə də təsir etdiyindən,⁷² ənənəvi bitki müxtəlifliyinin mühafizəsi fermerlərin imtiyazları və araşdırma istisnasını müəyyən etmişdir.⁷³ Həmçinin Avropada bu, “*kənd təsərrüfatı məqsədli istisna*”, “*fermerlərin imtiyazları*” və ya “*toxum saxlama konsepsiyası*” adlanaraq bitki müxtəlifliyinin sisteminin sütununu təşkil edən, aqrar sektorda yeni növlərin inkişafını sürətləndirən mexanizm olaraq qiymətləndirilir.⁷⁴

⁶⁸ Guidance for the Preparation of Laws Based on the 1991 Act of the UPOV Convention, 6 (2021). Burada bax: https://www.upov.int/edocs/infdocs/en/upov_inf_6.pdf (son baxış 1 sentyabr 2022).

⁶⁹ Yuxarıda istinad 67, 2.

⁷⁰ Yenə orada, 4.

⁷¹ Yuxarıda istinad 8, maddə 15 (2). Fermerlərin imtiyazı UPOV Konvensiyasının 1991-ci ildə yenidən baxılmış versiyasında sort sahiblərinin hüquqlarından istisnalar sırasında nəzərdə tutulmuş, Konvensiyanın 1961, 1972, 1978-ci illərdə qəbul edilmiş versiyalarında isə bu konsepsiyaya yer verilməmişdir.

⁷² Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH, The UPOV Convention, Farmers' Rights and Human Rights: An integrated assessment of potentially conflicting legal frameworks, 17-19 (2015). Burada bax: <https://wocatpedia.net/images/c/cd/Giz2015-en-upov-convention.pdf> (son baxış 26 dekabr 2022).

⁷³ Antonella Di Fonzo, Vanessa Nardone, Negin Fathinejad and Carlo Russo, *The Impact of Plant Variety Protection Regulations on the Governance of Agri-Food Value Chains*, 8 Social Science 1, 11 (2019). Burada bax: <https://doi.org/10.3390/socsci8030091> (son baxış 26 dekabr 2022).

⁷⁴ European Union Intellectual Property Office, *Impact of the Community Plant Variety Rights System on the EU Economy and the Environment*, 20 (2022). Burada bax:

Konsepsiya UPOV üzvü olan dövlətlərin qanunvericilik aktlarında da təsbit edilmişdir. Nümunə kimi Sinqapur və Türkiyə qanunvericiliyini göstərmək olar. Sinqapur qanunvericiliyində hüquq pozuntusunu istisna edən hallar sırasına şəxsi, qeyri-kommersiya, eksperimental və araşdırma məqsədli istifadə ilə yanaşı, fermerlərin öz şəxsi təsərrüfatlarında mühafizə edilən bitki müxtəlifliyindən istifadəsi də daxil edilmişdir.⁷⁵ Türkiyə Respublikasında isə hüquq pozuntusunu istisna edən halların dairəsi daha geniş müəyyən edilmişdir: yeni sortların yaradılmasını təşviq etmək məqsədilə mühafizə edilən sortdan istifadə edə bilmək imkanı təsbit edilmişdir. Fermerlər üçün də istisna qayda müəyyən edilmişdir: əgər fermerlər öz şəxsi təsərrüfatlarında qorunan bitkinin çoxalma materialını (toxumunu) becərmə yolu ilə əldə edərlərsə, bitki müxtəlifliyindən sərbəst istifadə edə bilərlər.⁷⁶

AR qanunvericiliyinin UPOV-a uyğunlaşdırılması tövsiyələri sırasında fermerlər üçün istisnanın olmaması qeyd edilmiş olsa da, bununla bağlı qanunvericiliyə hər hansı əlavə və ya dəyişikliklər edilməmişdir. Həmçinin bu Konsepsiyanın qanunvericilikdə təsbit edilməsinə dair öhdəlik "Bitki sortlarının hüquqi mühafizəsi haqqında" Sazişdə də nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, Sazişdə tərəflərin yeni bitki sortlarının mühafizəsi üzrə 1961-ci ildə qəbul edilmiş və 1972, 1978 və 1991-ci illərdə yenidən baxılmış Beynəlxalq Konvensiyanın (burada UPOV Konvensiyasına işarə edilib) tələblərini nəzərə alaraq bitki sortlarının hüquqi mühafizəsi sahəsində milli qanunvericiliklərinin hazırlanması və təkmilləşdirilməsi üzrə lazımi tədbirlər görməsi təsbit edilmişdir.⁷⁷

Hüquq pozuntusunu istisna edən hallar dairəsinə fermerlərin imtiyazları ilə yanaşı sortun yeni bitki sortlarının yaradılması üçün qorunan bitki müxtəlifliyindən istifadə də aiddir. Bu istisna həm UPOV Konvensiyası⁷⁸, həm də "Bitki sortlarının hüquqi mühafizəsi haqqında" Sazişdə nəzərdə tutulmuşdur. Saziş mühafizə olunan bitki sortundan sınaq, yeni sortların yaradılması və şəxsi qeyri-kommersiya məqsədilə hüququ olan şəxsin (hüquq sahibinin) razılığı olmadan istifadə edilmə imkanını təsbit edir.⁷⁹

Beləliklə, "Seleksiya nailiyyətləri haqqında" Qanunda hüquq pozuntusunu istisna edən hallar sırasında fermer-əkinçilərin imtiyazlarına dair hüquqi tənzimləmə əksini tapmamışdır. Buna görə də qanunvericiliyin Konvensiyaya uyğunlaşdırılması tövsiyəsini nəzərə alaraq Qanunda hüquq

---

https://cpvo.europa.eu/sites/default/files/documents/cpvr_study_full_report_0.pdf (son baxış 26 may 2022).

⁷⁵ The Republic of Singapore Plant Varieties Protection Act, mad. 31 (1) (a) (b) (c), mad. 31 (2) (2004). Burada bax: <https://sso.agc.gov.sg/Act/PVPA2004?ProvlDs=P15-#pr31-> (son baxış 28 may 2022).

⁷⁶ Yuxarıda istinad 62, mad. 17.

⁷⁷ "Bitki sortlarının hüquqi mühafizəsi haqqında" Saziş, mad. 15 (2001).

⁷⁸ Yenə orada, mad. 15.1 (iii).

⁷⁹ Yenə orada 77, mad. 9.

pozuntusunu istisna edən hallar dairəsinin genişləndirilməsinə ehtiyac vardır. Bu əsaslar sırasına yeni bitki sortlarının yaradılması üçün mühafizə edilən seleksiya nailiyyətindən istifadə ilə yanaşı, fermerlərin (əkinçilərin) mühafizə edilən seleksiya nailiyyətindən şəxsi təsərrüfatında istifadə etmək imkanı da əlavə edilməlidir.

III. Patentın keyfiyyəti

AR qanunvericiliyində bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsinin kumulyativ rejimi kimi *sui generis* modelin və onu xarakterizə edən elementlərə nəzər salınmışdır. Məqalənin bu hissəsində kumulyativ rejimin digər tərkib hissəsi olan patentın keyfiyyəti konsepsiyası və keyfiyyətli patent sistemini xarakterizə edən elementlər araşdırılacaqdır. Sonda isə patentın keyfiyyət meyarlarının AR qanunvericiliyindəki təzahürünə nəzər alınacaq və bununla bağlı müvafiq əlavələrin edilməsinə dair təkliflər veriləcəkdir.

A. Patentın keyfiyyəti konsepsiyasının məzmunu

Məqalənin ikinci bölməsində gəldiyimiz nəticəyə uyğun olaraq AR-də bitki müxtəlifliyinin – seleksiya nailiyyətlərinin mühafizə rejimi patent və *sui generis* rejimin kombinasiyasına əsaslanır. *Sui generis* rejimin effektivliyini təmin edən üsürlərə mühafizə edilən bitki sortundan istifadə zamanı hüquq pozuntusunu istisna edən hallar, fermerlərin imtiyazları, məcburi lisenziya aid edilir. Kumulyativ rejimin üsürü kimi araşdırılmalı olan digər məsələlərdən biri də patentın keyfiyyətidir.

Patentın keyfiyyəti dedikdə patent verilməsi üçün iddia edilən obyektin qanunla nəzərdə tutulmuş tələblərə (bu tələblər yuxarıda sadalanmışdır) cavab verib-verməməsi, eləcə də riayət edilməli olan inzibati prosedur başa düşülür.⁸⁰ Geniş mənada patentın keyfiyyəti isə bir-birilə əlaqəli olan texniki, hüquqi və kommersiya keyfiyyətini nəzərdə tutur. Texniki keyfiyyət ixtiranın qanunla müəyyən edilmiş şərtlərə (yeni, ixtira səviyyəli olan (bəlli olmayan), tətbiq edilə bilən (faydalı)) uyğunluğunu nəzərdə tutduğu halda, hüquqi keyfiyyət meyarı patent üçün ərizənin verilməsi və patentın verilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlər sistemini ehtiva edir.⁸¹ Patentın kommersiya keyfiyyəti isə onun maddi fayda gətirmək qabiliyyətini əks etdirir.⁸²

Bununla belə, patentın keyfiyyətinin anlayışına dair vahid yanaşma mövcud deyildir. Belə ki, bu, dövlətlərin yürütdüyü patent siyasəti:

⁸⁰ R. Polk Wagner, Understanding Patent Quality Mechanisms, 4, (2009). Burada bax: https://www.ftc.gov/sites/default/files/documents/public_events/evolving-ip-marketplace/rwagner2.pdf (son baxış 29 iyun 2022).

⁸¹ Chrissyola Pentheroudakis, Technical and Practical Aspects Related to Patent Quality in the Context of Standard Essential Patents, 15. Burada bax: https://www.wipo.int/edocs/mdocs/scp/en/wipo_is_ip_ge_18/wipo_is_ip_ge_18_a_study.pdf (son baxış 14 iyul 2022); Song Hefa, LI Zhenxing, Patent quality, and the measuring indicator system: Comparison among China provinces and key countries, 5 (2014). Burada bax: https://www.law.berkeley.edu/files/Song_Hefa_IPSC_paper_2014.pdf (son baxış 16 iyul 2022).

⁸² Yenə orada.

qanunvericilik bazası, əmtəələrin dövriyyəsinə patentin pay nisbəti, patent sahibi ilə üçüncü şəxslərin hüquqları arasında balansın saxlanılmasından asılıdır.⁸³ Anlayış formalaşdırmaq üçün patentin keyfiyyətinə bu formada tərif vermək olar: “Patentin keyfiyyəti patentin verilməsi və onun istifadəsi zamanı ayrı-ayrı şəxslərin maraqlarına cavab verə bilən sistemdir.”⁸⁴

Yekun olaraq, patentin keyfiyyəti dövlət daxilində patent sisteminin xüsusiyyətlərini ehtiva edir. Patent maddi və prosedur şərtləri patent keyfiyyət meyarları qismində çıxış edir: buraya axtarış sistemləri, patent ekspertlərinin fəaliyyəti, ixtira barədə məlumatların ictimaiyyətə açıqlanması və patent barədə üçüncü şəxslərin etiraz etmək hüququ aid edilir.⁸⁵

B. Açıqlama tələbi patent keyfiyyət elementi kimi

Patentin keyfiyyət göstəricilərindən biri də patent barədə məlumatların kifayət qədər açıqlanmasıdır (sufficient disclosure).⁸⁶ Patent ekspertinə açıqlanmış məlumatlar iddia edilən obyektin qanunla nəzərdə tutulmuş tələblərə uyğunluğunu müəyyən etmək üçün əhəmiyyət kəsb edir.⁸⁷

Ümumiyyətlə, patent haqqında qanunvericilikdə məlumatların iki növ: dövlət orqanına və ictimaiyyətə açıqlanması nəzərdə tutulur. Səlahiyyətli orqana açıqlanan seleksiya nailiyyətlərinin qeydiyyatı, istifadəsi və mühafizəsinə dair məlumatlar bülletəndə dərc edilir.⁸⁸ Açıqlamanın məqsədi patent sistemində şəffaflığın təmin edilməsidir. Birinci halda məlumatların açıqlanmasını təmin edən patent almaq üçün müraciət edən ərizəçi, ikinci halda isə ərizəçidən seleksiya nailiyyətləri haqqında məlumatları alıb ictimaiyyət üçün dərc edən səlahiyyətli dövlət orqanıdır. Qanunvericiliklə bərabər, UPOV Konvensiyasında da dövlətlərin üzərinə bitkilərə dair müraciətlər və təsdiq edilmiş patentlər haqqında məlumatların müntəzəm dərc edilməsi, bununla da ictimaiyyətin məlumatlandırılması öhdəliyi qoyulmuşdur.⁸⁹

Patentin hüquqi keyfiyyət meyarını “Seleksiya nailiyyətləri haqqında” AR Qanununa nəzərən tətbiq etdikdə patent keyfiyyətinin qənaətbəxş olmadığı nəticəsinə gəlmək olar. Belə ki, cari Qanunda nə iddia edilən seleksiya nailiyyətləri barədə ərizələr, nə də bitkilərin patent qabiliyyəti şərtlərinə uyğun olub-olmaması ilə bağlı məlumatlar dərc edilir. Cari qanunvericilikdə və dərc edilən rəsmi reyestrə patent sahibi, seleksiya nailiyyətinin adı,

⁸³ Yuxarıda istinad 81, 14.

⁸⁴ Naina Khanna, Patent Quality: does one-size-fit all?, 5. Burada bax: <https://www.eipin-innovationsociety.org/wp-content/uploads/2019/06/Working-paper-Naina-Khanna.pdf> (son baxış 18 iyun 2022).

⁸⁵ Yuxarıda istinad 80, 24-26.

⁸⁶ Yuxarıda istinad 81, 4.

⁸⁷ Yenə orada, 13.

⁸⁸ Yuxarıda istinad 11, madd. 6, madd. 13.

⁸⁹ Yuxarıda istinad 7, madd. 30 (iii).

onun sinfi barədə məlumatlar açıqlanır.⁹⁰ Bu isə ictimaiyyətə lazımı səviyyədə məlumatların açıqlanması tələbinə cavab vermir (sufficient disclosure to the public), çünki AR-də dərc edilmiş məlumatlar patent verildikdən sonrakı mərhələni ehtiva edir. 2022-ci ilin Dövlət Reyestrində olan məlumatlar isə sadəcə bitki qrupları (dənli, yem, texniki, tərəvəz), cinsin və ya növün azərbaycanca, latınca və ingiliscə adlarını əks etdirir.⁹¹

Dövlət orqanına məlumatların açıqlanması zamanı iddia sənədində sortun mənşəyi və tarixi barədə məlumatları da nəzərdə tuta bilər. Belə bir tələb AR qanunvericiliyi və UPOV Konvensiyasında təsbit edilməsə də, bu, şəffaflığı təmin edən hüquqi vasitə ola bilər. Yeni bitki sortunu qeydiyyatı aldırmaq üçün müraciət edən şəxs onun mənşəyini, sortu götürdüyü ərazi barədə məlumatları açıqlaya bilər. Bu cür məlumatların təqdim edilməsi texniki cəhətdən həmişə mümkün olmaya, ixtiraçılar üçün əlavə xərclərə və çətinliklərə yol açır. Bununla belə, bu mexanizm potensial biopirətçiliyin qarşısını ala,⁹² üçüncü şəxslərin bitki müxtəlifliyinə qarşı etirazlar irəli sürməsinə şərait yarada bilər.⁹³

İddia edilən ixtira obyektinə barədə məlumatlar müvafiq dövlət orqanına açıqlandıqdan sonra dövlət orqanı konfidensial olanlar istisna olmaqla, bunları ictimaiyyətin məlumatlandırılması üçün dərc edir. Dərc edilmiş məlumatlarla tanış olduqdan sonra ixtiraya dair üçüncü şəxslərin etiraz etmək hüququ yaranır. Etiraz etmək hüququ ona görə önəm daşıyır ki, iddia edilən obyekt üçüncü şəxslərin hüquqlarını poza bilər. Bu kontekstdə "Seleksiya nailiyyətləri haqqında" Qanunda seleksiya nailiyyətinin yeniliyə görə ekspertizası həyata keçirilərkən marağı olan şəxslərin ərizə ilə etiraz bildirmək hüququ təsbit edilsə də,⁹⁴ seleksiya nailiyyətinin fərqliliyə, oxşarlığa və sabitliyə görə sınağın həyata keçirilməsi zamanı belə etiraz etmək hüququ nəzərdə tutulmamışdır. Həmçinin Qanunda seleksiya nailiyyətinin fərqliliyə, oxşarlığa və sabitliyə görə ekspertiza nəticələrinin rəsmi qaydada dərc edilməsinə dair göstəriş də yoxdur. Lakin patentin etibarsız

---

⁹⁰ "Azərbaycan Respublikasında seleksiya nailiyyətlərinə patent və müəlliflik şəhadətnamələrinin verilməsi qaydaları haqqında" Əsasnamənin 13-cü maddəsinə əsasən, Agentliyin rəsmi bülletenində seleksiya nailiyyətlərinin qeydiyyatı, istifadəsi və mühafizəsinə dair patent almaq üçün dövlət reyestrinə qəbul edilmiş sifarişlərin siyahısı, dövlət reyestrinə yeni qəbul olunmuş seleksiya nailiyyətlərinin siyahısı və təsviri, dövlət reyestrindən çıxarılmış seleksiya nailiyyətlərinin siyahısı, dövlət sort sınağında sınağı başa çatdırılmış seleksiya nailiyyətlərinin siyahısı, dövlət sort sınağı metodikasına dəyişikliklər və əlavələr, seleksiya nailiyyətlərinin adlarının dəyişdirilməsi haqqında, patentin etibarsız sayılması və onların ləğv edilməsi haqqında, açıq və məcburi lisenziyaların verilməsi haqqında məlumatlar dərc edilir. Bununla belə, rəsmi dərc edilmiş reyestrə sortun kodu, sortun adı, sortun yetişməliyi, hüquq (patent) sahibinin adı, sortun dövlət reyestrinə daxil edildiyi il və becərilməsi tövsiyə olunan bölgələri bildirən nömrələr göstərilmişdir. Yuxarıda istinad 10, 4.

⁹¹ Azərbaycan Respublikasının Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi yanında Aqrar Xidmətlər Agentliyi, Azərbaycan Respublikası ərazisində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı üçün istifadəsinə icazə verilmiş və mühafizə olunan seleksiya nailiyyətlərinin Dövlət Reyestri (rəsmi buraxılış), 4 (2022). Burada bax: <http://axa.gov.az/uploads/files/services/bitki--1663327877.pdf> (son baxış 16 iyul 2022).

⁹² Yuxarıda istinad 54, 21-22.

⁹³ Yuxarıda istinad 40, 13.

⁹⁴ Yuxarıda istinad 11, maddə 10.

sayılması əsasları sırasında seleksiya nailiyyətinin qeyd edilən şərtlərə uyğun gəlməməsi təsbit edilmişdir. Marağı olan şəxslər bu barədə səlahiyyətli orqana ərizə ilə müraciət etdikdə qeyd edilən əsaslara görə seleksiya nailiyyətinə verilən patent etibarsız sayıla bilər.⁹⁵ Bu norma etiraz əsası ola biləcək digər halları, məsələn seleksiya nailiyyətinin adına görə də etiraz etmək hüququnu ehtiva etməlidir. Məsələn, Türkiyə Respublikasının “Yeni bitki sortlarına aid seleksiyaçı hüquqlarının müdafiəsi haqqında” Əsasnaməsində fərqlilik, sabitlik və oxşarlıq (bundan sonra DUS), yenilik tələbi, bitki sortuna iddia edilən ad, iddiaçının bitki sortuna hüququnun olmamasına dair əsaslar da etirazın predmetini təşkil edir.⁹⁶

Qanunvericilik seleksiya nailiyyətinə dair məlumatların dərcini nəzərdə tutsa da, nəzərə alınmalıdır ki, bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsinin təminatına dair sertifikatda və ya patent haqqında şəhadətnamədə konfidensial məlumatlar ola bilər. Ayrı-ayrı dövlətlərin qanunvericiliyində bitki sortu ilə bağlı konfidensial məlumatların açıqlanmasına dair konkret tənzimləmə nəzərdə tutulmuşdur. Avstriya qanunvericiliyinə əsasən, bitki müxtəlifliyi və toxum jurnalında, eləcə də reyestrə bitki müxtəlifliyi barədə müxtəlif məlumatlar dərc edilməklə ictimaiyyətə açıqlanır. Səlahiyyətli orqan hər kəsə bitki sort hüququnun verilməsi üçün müraciətlərə (iddia sənədlərinə) və sınaq nəticələrinə aid sənədlərlə tanış olmaq imkanı verir. Bununla belə, irsi komponentlər haqqında məlumatlar, habelə kommersiya sirri təşkil edən məlumatların mühafizəsi təmin edilir.⁹⁷ Oxşar qayda Estoniya qanunvericiliyində də təsbit edilib: məxfi məlumatların predmeti olmayan hər bir məlumat dərc edilməklə ictimaiyyətə açıq elan edilir. Əlavə olaraq, ətraf mühitin, insan və bitki sağlamlığının mühafizəsini təmin etmək üçün tələb olunan məlumatlar konfidensial hesab edilmir.⁹⁸

Cari qanuna seleksiya nailiyyətləri barədə kifayət qədər açıqlamanın təmin edilməsi məqsədilə səlahiyyətli dövlət orqanına daxil olan iddia sənədləri, sortun DUS testinin nəticələri barədə məlumatların da dərc edilməsinə (iddia edilən seleksiya nailiyyətləri barədə konfidensial məlumatlar istisna olmaqla) dair əlavə müddəalar daxil edilməlidir. Bundan əlavə, Qanuna üçüncü şəxslərin seleksiya nailiyyətlərinin DUS testinin nəticələri və seleksiya nailiyyətinin adına dair etiraz etmək hüququnun da əlavə edilməsi patentin keyfiyyətinə təsir edən meyar ola bilər.

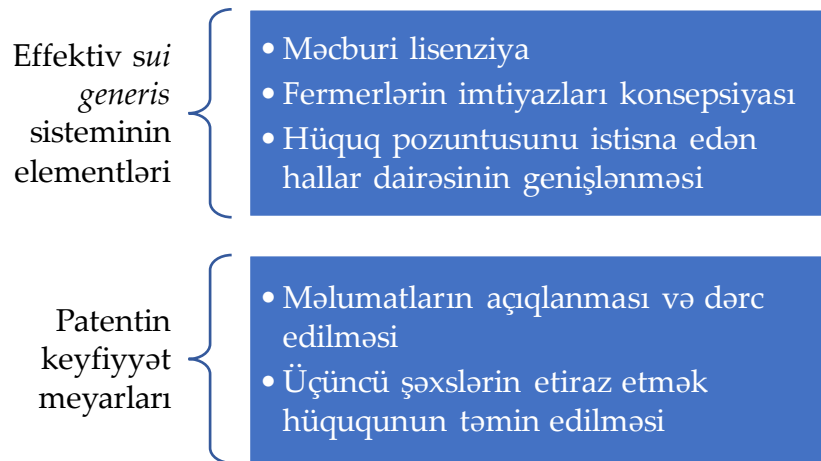
⁹⁵ Yəni orada, mad. 19.

⁹⁶ Yuxarıda istinad 62, mad. 37.

⁹⁷ Austria Federal Law on the Protection of Plant Varieties, bölmə 22 (2004). Burada bax: <https://wipolex-res.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/at/at093en.pdf> (son baxış 1 oktyabr 2022).

⁹⁸ Estonia Plant Propagation and Plant Variety Rights Act, § 61 (1), (3) (2005). Burada bax: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530122021003/consolide> (son baxış 1 oktyabr 2022).

Əlavə 2 – Kumulyativ mühafizə modeli və onun tərkib elementləri

IV. Qanunda Konvensiyadan fərqli qaydaların təsbiti

AR UPOV Konvensiyasına 2004-cü ildə qoşulmuşdur. Bununla belə, AR-in "Yeni bitki sortlarının mühafizəsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmaq barəsində Qanununda Konvensiyanın neçənci ildə baxılmış versiyasına qoşulma barədə müddəa olmasa da, UPOV məlumat bazasına əsasən, AR UPOV-un 1991-ci il tarixli versiyasını qəbul etmişdir.⁹⁹ Bu baxımdan Qanunla adıçəkilən Konvensiya arasında ziddiyyət və ya fərqli qayda Konvensiyanın 1991-ci ildə yenidən baxılmış versiyası kontekstində aradan qaldırılmalıdır. Nəzərə alınmalıdır ki, UPOV-un 3 müxtəlif dövrdə qəbul edilmiş mətnləri arasında bitki müxtəlifliyinin hüquqi mühafizəsi üçün fərqli hüquqi rejimlər təsbit edilmişdir: buraya minimum mühafizə predmeti, qorunma şərtləri, müstəsna hüquqların dairəsi, mühafizə müddəti, hüquq pozuntusunu istisna edən hallar daxildir.¹⁰⁰

Qanunda beynəlxalq müqavilələrdən fərqli qaydanın nəzərdə tutulduğu hallarda, hansı normanın tətbiq edilməli olduğu məsələsinə də yer

⁹⁹ Members of the International Union for the Protection of New Varieties of Plants, 1 (2021). Burada bax: https://www.upov.int/edocs/pubdocs/en/upov_pub_423.pdf (son baxış 1 oktyabr 2022). "Yeni bitki sortlarının mühafizəsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu, məd. I (2003). Müvafiq Qanun AR-in 1961-ci il dekabrın 2-də qəbul edilmiş və 1972-ci il noyabrın 10-da, 1978-ci il oktyabrın 23-də və 1991-ci il martın 19-da Cenevrə şəhərində yenidən baxılmış "Yeni bitki sortlarının mühafizəsi haqqında" Beynəlxalq Konvensiyaya qoşulmağını nəzərdə tutmuş, qoşulmanın Konvensiyanın neçənci ildə baxılmış versiyasına aid edilməsini sual altında qoymuşdur.

¹⁰⁰ Yuxarıda istinad 72, 15.

verilmişdir. Belə ki, AR-in tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrdə **seleksiya nailiyyətlərinin sınağı, mühafizəsi və istifadəsi üzrə müəyyən edilmiş qaydalar** Qanunda nəzərdə tutulmuş qaydalardan fərqləndiyi halda, beynəlxalq müqavilələrin qaydalarının tətbiq olunacağını müəyyən edir.¹⁰¹ Buna baxmayaraq, AR Konstitusiyası qanunvericilik sisteminə daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (AR Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) AR-in tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yarandığı zaman həmin beynəlxalq müqavilələrin tətbiqini nəzərdə tutur.¹⁰² Qanunda müəyyən edilmiş fərqli qayda hüquq normalarının kolliziyasının bir forması olduğunu nəzərə alsaq,¹⁰³ hesab edirik ki, Konstitusiyanın istinad edilən norması yarana biləcək bütün ziddiyyətlərin dövlətlərarası müqavilələrin norması ilə həllini nəzərdə tutur. Yəni Qanunda seleksiya nailiyyətlərinin sınağı, mühafizəsi və istifadəsinə fərqli qayda şamil edilsə də, bu qaydaların digər əsaslarına da şamil edilə bilər.

Məqalənin əvvəlki bölmələrində Konvensiya və Qanun arasındakı fərqli müddəalar, eləcə də Qanunun bəzi müddələrinin Konvensiyaya uyğunlaşdırılmasına nəzər salınmışdır. Fərqli müəyyən edilmiş digər qaydalara misal kimi seleksiya nailiyyətini yaradan şəxslə bağlı normanı da göstərmək olar. Qanunda *“müəllifə”* “seleksiya nailiyyətini yaradan fiziki şəxs və ya şəxslər qrupu” olaraq anlayış verildiyi halda, Konvensiyada *“bitki müxtəlifliyini kəşf edən, inkişaf etdirən və becərən şəxs”* müəllif hesab edilir.¹⁰⁴ AR qanunvericiliyində kəşf əqli mülkiyyət hüquqları sırasına daxil olmasa da, UPOV Konvensiyasında bitkini kəşf edən şəxs də hüquq sahibi hesab edilir. Bununla belə, həmin Konvensiyada əsas diqqət bitkini kəşf edən şəxsin həmin sortu inkişaf etdirməsinə yönəlir,¹⁰⁵ çünki müstəsna hüquqlar yeni bitki növlərinin sahiblərinə tanınmalıdır, mədəni və yabanı halda kəşf edilən bitki sahibləri bu cür hüquqlardan yararlanma bilməzlər.¹⁰⁶

Nəticə etibarilə, “Seleksiya nailiyyətləri” haqqında Qanunda dövlətlərarası müqavilələrdən fərqli qaydaların müəyyən edilmə əsasları bir neçə maddə ilə məhdudlaşa bilməz. Fərqli qayda Qanun və Konvensiya arasında yarana biləcək bütün münasibətlərə şamil edilməlidir.

Nəticə

Məqalədə bitki müxtəlifliyinin əqli mülkiyyət hüquqları ilə mühafizəsinin xüsusiyyətlərinə AR qanunvericiliyi və UPOV Konvensiyası çərçivəsində nəzər salınmışdır. Məqalənin ayrı-ayrı bölmələrində araşdırılan məsələlərə

¹⁰¹ Yuxarıda istinad 11, mad. 32.

¹⁰² Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, mad. 151 (1995).

¹⁰³ Christian Kreuder Sonnen, Michael Zürn, *After fragmentation: Norm collisions, interface conflicts, and conflict management*, Cambridge University Press 241, 252-254 (2020).

¹⁰⁴ Yuxarıda istinad 7, mad. 1.

¹⁰⁵ Yuxarıda istinad 25, 6.

¹⁰⁶ Yuxarıda istinad 40, 14.

dair belə nəticəyə gəlmək olar ki, bitkilər patentin obyektini hesab edilməsə də, seleksiya nailiyyətləri patentin obyektini hesab edilir, lakin GMO bitkilər haqqında birmənalı fikir söyləmək çətinidir. Bu səbəblə də mühafizə edilən “transgen bitkilər” ilə GMO bitkilər arasındakı fərqləri nəzərdə tutan meyarlar, eləcə də GMO bitkilərin hüquqi mühafizəsinin hansı formada tənzimlənməsi müəyyən edilməlidir.

AR qanunvericiliyində seleksiya nailiyyətlərinin hüquqi mühafizə modeli *sui generis* və patent sistemlərinin kombinasiyasına əsaslanır. *Sui generis* sistemin effektivliyi yalnız hüquq sahibi ilə deyil, patenti istifadə etmək niyyətində olan üçüncü şəxslərin hüquqlarının da balansda saxlanıla bilməsi ilə ölçülür. Bu balansın qorunub saxlanması hüquq pozuntusunu istisna edən, həmçinin məcburi lisenziyanın verilməsi əsaslarının genişləndirilməsi hesabına mümkün ola bilər. Bu məqsədlə “Seleksiya nailiyyətləri” haqqında Qanuna fermerlərin imtiyazları və qorunan sortdan yeni bitki sortunun alınması zamanı istifadə edilmə imkanının da əlavə edilməsini təklif edirik. Digər əlavə müddəalar isə məcburi lisenziyanın verilmə əsaslarının genişləndirilməsi ilə bağlı ola bilər. Bu əsaslara patent sahibinin seleksiya nailiyyətindən istifadə etməməsi və ictimai maraqlar tələb etdiyi halda məcburi lisenziyanın verilməsi daxil edilə bilər.

Patentin keyfiyyətini təmin etmək məqsədilə Qanunda iddia sənədlərinin, həmçinin sortun DUS testi nəticələri barədə məlumatların (iddia edilən seleksiya nailiyyətləri barədə konfidensial məlumatlar istisna olmaqla) da dərc edilməsinə dair müvafiq icra hakimiyyəti orqanının öhdəliyi müəyyən edilə bilər. Üçüncü şəxslərin seleksiya nailiyyətini etiraz etmək hüququnu təmin etmək məqsədilə DUS testinin nəticələrinə, seleksiya nailiyyətinin adına dair etiraz etmək hüququnun əlavə edilməsi patentin keyfiyyətinə təsir edən meyar ola bilər.

“Seleksiya nailiyyətləri” haqqında Qanunda bitki müxtəlifliyinin mühafizəsində UPOV Konvensiyasından fərqli tənzimləmə nəzərdə tutulmuşdur. Hesab edirik ki, Qanunda konkret hansı hallarda beynəlxalq müqavilələrin tətbiq ediləcəyi qeyd edilsə də, bu istisna xarakter daşımır. Konstitusiya normasına uyğun olaraq fərqli qaydanın digər bütün məsələlərə də eyni qaydada şamil olunacağı qənaətdəyik.